

Vogel Zsuzsa

Faludi Ferenc munkáinak erdélyi olvasóiról

A könyvek történetének részét képezi az olvasók története, hogy kik és hogyan olvasták az egyes műveket a különböző korokban. A kiadványok paratextusaiban megformált mintaolvasók és az empirikus olvasók bejegyzései által körülhatárolt térben talán megragadhatóvá válnak a Faludi-recepció XVIII–XIX. századi változásainak egyes mozzanatai is.

Szerzemények, közrebocsátók és a megcélzott olvasók

Faludi életében csupán prózai munkái jelentek meg, halála után azonban folytatódik műveinek kiadása, s a korábban már megjelentetett moralizáló, erkölcsnemesítő prózai munkák újrakiadása mellett – különösen Révai Miklós kiadói törekvéseinek eredményeként – versei, melyek addig csupán kéziratos másolatokban terjedtek, egy iskoladramája és a *Téli éjszakák* keretes történetei is napvilágot látnak. Révai kezdeményezését a XIX. század első felében Batsányi, majd Toldy Ferenc viszi tovább.

A tanulmányozott kötetek túlnyomó többsége a XVIII. században jelent meg (kivételt képez egy 1836-os antológia, illetve a Toldy-féle 1853-as kiadás),¹ mégpedig Nagyszombat (az egyetemi nyomda), Buda, Pozsony (Landerer illetve Patzkó), Kassa és Győr különböző nyomdáiban. Faludi műveinek népszerűségét az is jelzi, hogy 1748. és 1787. között huszonöt kiadvány jelent meg műveiből, gyakran évente több is. Például 1787-ben a *Nemes ember*, a *Nemes asszonyt* és a *Nemes úrfi*t Patzkó Ágoston Ferenc nyomtatja ki Pozsonyban saját „költségével és betűivel”. Még ugyanabban az évben Pozsony és Kassa nyomdahellyel Fűskúti Landerer Mihály tipográfijában is megjelent a három mű.

A könyv nemcsak egyedi, hanem tömegtermék is, éppen ezért a példányszám olyan kritériummá válhat, amiből következtethetünk arra, hogy körülbelül mekkora fogyasztói rétegre számíthattak a korabeli „termelők”. A megjelent kötetek példányszámát illetően nem minden esetben vannak pontos adataink. A nagyszombati egyetemi nyomda 1773. december 18-án befejezett leltárában található adatok alapján az 1770–1771-ben részben újra kiadott *Udvári ember*ből kilenc bekötött példány mellett 1200–1200 példány van krúdában (ezek darabonként 13 krajcárba kerültek, a bekötött példányok ára ellenben egyenként 24 krajcár²), a *Nemes úrfi* első kiadásából (1771) pedig 700 példány (darabonként 27 krajcár).³ Bizonyos művek esetében tehát több mint ezres példányszámról is beszélhetünk. Révai levelezéséből megtudjuk, hogy Faludi *Költeményes Maradványi* az első kiadásban 1500 példányban jelentek meg, a második „megjobbított” nyomtatásban pedig 1000 példányban.

A könyvek az olvasókhoz többféle úton juthattak el. Katolikus szerző zömében moralizáló célzatú munkáiról lévén szó, a nyomtatványok terjesztésének nem lehetett különösebb akadálya a főként protestáns Erdélyben sem. A nagyszombati nyomdából kikerülő példányok a jezsuita intézményhálózat révén juthattak el Kolozsvárra is.⁴ A 18. század utolsó harmadáig a nyomdák és könyvkötők mellett az egyházi intézményeknek nagy jelentőségük volt a könyv-

¹ *Anthologia Faludi Ferenc munkáiból*, Kassa, 1836 és *Faludi Ferenc Minden Munkái*, Pest, 1853 (Nemzeti Könyvtár).

² Az önmagukban nem túl drága (a kegyességi kiadványok ára körül mozgó) könyvek bekötötése szinte annyiba került, mint maguk a kiadványok.

³ HAIMANN György, – MUSZKA Erzsébet – BORSA Gedeon, 1997, 279 és 272.

⁴ GYÖRGY, i. m. (1994?).

terjesztésben.⁵ Ami a polgári nyomdák kiadványait illeti, ezeket bizományosok, illetve az előfizetéseket összegyűjtő collectorok (könyvkötők, könyvkereskedők, protestáns lelkészek, gimnáziumi tanárok⁶) által is terjesztették.⁷ A kollégiumoknak az iskoláztatás mellett a könyvek cirkulációjában is fontos szerepük volt. A hazai könyvforgalmazásnak a XVIII. században is fontos alkalmi az országos és hetivásárok, árverések, de gyakori a megbízottak révén történő könyvbeszerzés is (a nagyobb könyvgyűjtők saját könyvbeszerzőket alkalmaztak).⁸ A XVIII. század végétől rendelet szabályozza a magyarországi könyvkereskedést. Az engedéllyel rendelkező könyvkereskedők egyaránt forgalmazhattak régi és új, kötött és kötetlen könyveket. Ekkorra Erdélyben is kezd kibontakozni az önálló könyvkereskedelem. Különösen a Hochmeister család ilyen irányú tevékenysége jelentős. 1778-tól Szebenben, 1790–1809 között Kolozsváron működtetnek könyvkereskedést, de könyveikkel a többi erdélyi város vásárait is felkeresték.⁹ Hochmeister nyomtatott katalógusában több Faludi-mű is szerepel. Révai a prenumerációval kísérletezik, s a Magyar Hirmondó által már részben kiépített kapcsolathálóra építene. Bár nem bizonyítható, hogy az előfizetést gyűjtők olvasták is a műveket, talán érdemes megemlíteni a vizsgált térségben kollektorként említettek neveit: „*Kolosváratt.* Nemzetes Deáki Filep Sámuel Úr, a' Nyomtatós Ház' Igazgatója. *Közép Ajtán.* Tiszteletes 's Nagy nevezetű Benkő Jozsef Úr, Erdő vidéki Esperes. *Maros Vásár helyen.* Nemzetes, és Nagy nevezetű Mátyus István Úr, Orvosság' Tudósa. *Nagy Enyeden.* Tiszteletes 's Nagy nevezetű Galambos Mihály Úr, Közönséges Tanító (...) Székely Udvar helyen. Tiszteletes 's Nagy nevezetű Kassai Sámuel Úr, a' Helvétziai Vallás tételét Követőknek Lelki Tanítójok.”

Faludi prózájának egy részét (a *Téli éjszakák* kivételével) az európai politikai-moralizáló jezsuita irodalom korábbi műveinek magyar nyelvű fordítása, átdolgozása képezi: a *Nemes ember*, *Nemes asszony* és *Nemes úrfi* fő forrása William Darrel angol jezsuita munkája, az *Udvari ember* háromszáz maximája Baltasar Gracián, spanyol jezsuita szerző műve alapján készült. Ezekhez szorosan kapcsolódik két, hasonló műfajban íródott műve a *Böls ember* és a *Szent ember* című maxima-gyűjtemény (ez utóbbi feltehetően saját szerzeménye). Ezekben az *utilitas*, a használni akarás, az erkölcsi nevelés és a gyönyörködtetés szándéka összefonódik. A 18. századi erkölcsstani irodalomban végbemenő változás, a normának regulába („a hívek számára evilági életük szempontjából is fontos, követésre érdemes szabály”¹⁰) való áttünése, Faludi egyes műveiben is megfigyelhető, bár nem általános érvényű. Műveiben helyenként előtérbe kerül a gyönyörködtetés, a jezsuita politika-oktatásban kézikönyvként használt Gracián-könyvek¹¹ pedig „politikamentes társasági etikává”¹² változnak. Az olvasás a század végére egyre inkább kezd választás kérdésévé válni, s – ahogy a *Téli éjszakák* szalonok világát idéző alaphelyzetében kirajzolódik¹³ – a szórakoztatást szolgálni.

Az alábbiakban számbavenném a 18–19. században megjelent Faludi-munkák szerzői-kiadói előszavaiban, a címekben, dedikációkban, előljáró beszédekben megnevezett potenciális olvasókra, illetve az olvasás módjára vonatkozó megjegyzéseket. Az ilyen jellegű, „explicit, az olvasóhoz vagy az olvasás folyamatához intézett szövegbeli kijelentések különös figyelmet

⁵ V. ECSÉDY Judit, 1999, 309, 337.

⁶ Pl. Szatmári Pap Mihály.

⁷ Az 1820-as évektől Kozma Gergely és H. Gedő József is foglalkozott könyvterjesztéssel.

⁸ KÓKAY György, 1997, 71–76.

⁹ Uo. 88–89, 93–94.

¹⁰ BÍRÓ Ferenc, 2003, 27.

¹¹ KÖPECZI Béla, 1980, 319.

¹² HARGITTAY Emil, 2001, 18.

¹³ Unalmas téli estéken *olvasott* történeteket mesélő nemesi társaság.

érdemelnek”,¹⁴ azonban (ahogy az alábbiakból is kiderül) csupán egyfajta normatív igényű *elvárás*ként értelmezhetők, nem feleltethetők meg a reális olvasó/olvasás folyamatának, hiszen ez nem mindig felel meg a szerzői-kiadói intenciónak.

A 18. század második felében a könyvtermelés Magyarországon és Erdélyben mintegy megkétszereződött.¹⁵ Az ugrásszerű növekedés jelzi az alfabetizáció térhódítását, a gazdasági, társadalmi és szellemi életben történt változások következtében kiszélesedő olvasóközönség igényeit.

Más 18. századi szerzőkhöz hasonlóan Faludi is reflektál munkái előljáró beszédeiben ezekre a társadalomban végbement változásokra. Az 1748-ban megjelent *Nemes ember* a magyar nemességhez, a *Nemes asszony* „a magyar Dámákhöz”, „fő Asszonyokhoz”, tehát a női olvasókhöz fordul, az 1750-es *Udvari ember* „intéseit” még csak a „Fő-rendhez” intézi, az 1773-ban megjelent *Szent ember* A’ Keresztyén Olvasónak címzett előljáró beszéde azonban már „minden Rendnek és válogatás nélkül minden személynek” ajánlja a könyvet,¹⁶ reflektálva az olvasók differenciáltságára „a’ sok között nagy a’ különbség”.

A keretszövegek az olvasás módjára és céljára vonatkozó megjegyzéseket is tartalmaznak.

A Darrel-fordítások (*Nemes ember*, *Nemes asszony*, *Nemes urfi*) megszólítottjai a „Fő-Rendhez” tartoznak („a’ Magyar Nemességhez”, „a’ Magyar Dámákhöz”, „a’ Magyar Urfiakhoz”), akárcsak az *Udvari ember* három kötetének előljáró beszédeiben (a Magyar Nemességhez). Faludi szándéka a *Nemes ember* lefordításával a közéleti etikára nevelés mellett az, hogy „olvasásra valót nyújtson a hivalkodóknak” (vagyis a henyélőknek, tétlenkedőknek¹⁷) és „példát adjon sok heverő pennának”. A magyar Dámákhöz írt Tudósító Levélben felszólítja ezeket, hogy „erköltses kegyességgel” vegyék munkáját, de a jóra ébresztés, az „utba vezetés” építő szándéka mellett szerepel az is, hogy „magokat véle (...) mulassák”. A *Nemes urfi* „Mulat, faggat, tsíp”, hogy „nyers ereje” s „kívánt foganattya” legyen a beszédnek. Az *Udvari ember* „utat mutat ebben a’ setétes erköltsü világban”, az „Udvari személyek”, a „kegyes Olvasók” „jó-izüen, se nem kis haszonnal” olvashatják”. „Ha sokat nem használ, leg-alább semmit sem árt olvasása. Ki telik a pihenés is forgatásában, mert a szakaszok nem nagyok (...) rövidségére nézve nem lehet unalmas”. A maximák olvasásához és befogadásához kétféle utat kínál. Implicit módon megjelenik az az olvasó, aki sietve „tsak muló-félben olvasgattya és restelli feszegetni, nem fér székéhez”¹⁸, és az, aki „mélyebben bocsátván és ott marasztván az elmét”¹⁹ lelkesen megfontolja²⁰ az olvasottakat, „buzgósága szerint tovább nyújtja” elmélkedésével, „melly-is mentül tovább’ fog-tartani, attúl jobban ki-világosodik az oktatásoknak értelme”.²¹

Faludi munkáinak korabeli népszerűségét maga a szerző is jelzi az *Udvari ember* második századának előljáró beszédében: munkája „bötsületet vallon a’ Fő-Rendnél”, „és már készpénzzel keresve sem lehet találni benne a’ mint a panaszok hozzák”²². Ezt támasztja alá az is, hogy a XVIII. században, közel 40 év alatt 26 munkája jelent meg. A *Nemes ember* és *Nemes asszony* első, nagyszombati kiadását, már a következő évben követte a második, budai kiadás

¹⁴ JÄGER, Georg, 1997, <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/konyvtar/tortenet/nemet/html/01.htm#3>

¹⁵ CSAPODI Csaba, 1942. IV. füzet.

DANKANITS Ádám, 1972.

¹⁶ Ezt a folyamatot jelzi Molnár János is *Pásztor-emberének* (1775) előljáró beszédében: „Vagyon Nemes Ember, Udvari Ember, s több a fële: Hol a Pásztor Ember?”

¹⁷ *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, V., Kriterion, 1993, 185–186.

¹⁸ FALUDI, i. m. 416 és 468.

¹⁹ FALUDI, i. m. 468.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² FALUDI, i. m. I., 360.

(1749-ben). 1787-ben pedig a polgári nyomdász, Patzkó Ágoston után (e kiadás mögött valószínűleg Révai áll), Landerer is érdemesnek tartja megjelentetni mindhárom darabot még ugyanabban az évben. Patzkó, Kegyes Olvasóhoz intézett ajánlása Faludi Darrel-fordításainak „megritkult” voltára, és az újranyomtatást óhajtó és sürgető kívánságokra hivatkozik, különösen „az itt lévő Tisztelendő Nevendék Papság” részéről. A kiadó „szerencséjének tartja”, hogy Faludi „minden munkáinak” (valójában prózájának az *Udvari Ember* kivételével) kisebb formátumban való kibocsátásával – „melly azzal is igen ajánlja magát, hogy alkalmasabb az olvasásra, és kevesebb költségű” – „a’ Nemes Magyar Közönségnek szolgálhatott”.

1786–87-ben Révai a Magyar Költeményes Gyűjtemény első darabjaként megjelenteti egymás után két kiadásban Faludi *Költeményes Maradványit*, majd Patzkó „költségeivel” a *Téli éjtszakákat*.

Révai céljai közé tartozik a régi és újabb költők jelentőségének rögzítése a köztudatban, megadni ezeknek „a’ Szentebb Karnak érdeméhez képest méltó tiszteletét”. Ezzel a magyar nyelv státusát is erősíteni és népszerűsíteni kívánja különösen „kényesb Nagyjaink” körében. Ebben Faludi munkái, melyekben „nyelvünknek anynyi drága kintsei” „rejtődnek” példaértékűek lehetnek. Felméri a formai kivitelezés fontosságát is a népszerűbbé tevésben: „úgy lehetünk előttök kedvesebbek ha ékesb és tetszetősb a külső szín is” (Révai, 1787. II. *Elő beszéd* 130–131.).²³

A megcélzott olvasók Révainál: általában a Haza, a Hazafiak, a Kegyes Olvasó és mindezek előtt a mecénás „Kegyes Pártfogó Aszszony”, Harukker Jozefa. Akik a versek publikálásának módját, a gyűjtemény összeállításának szempontjait közvetlenül is befolyásolták (Révai bevallása szerint): Faludi „némelyly Jó Baráti” (ezek kedvéért vette be az idegen nyelvű verseket az első kiadásba), „a’ Zúgolódók”, illetve „néhány helytelenül buzdogó fejek”, akik megkérdőjelezték a Révai által az első kiadásban közölt Faludi-versek szövegeinek helyességét. Ez utóbbiaknak mintegy „megválaszol” a kiadó az előszóban, illetve a jegyzetekben, s mivel közli a hiányolt, vagy kifogásolt versszakokat is, feltűnteti a másolatokban talált variánsokat. Ez az önigazoló szándék a gyűjtemény egészére kihat, az előszó és a jegyzetek a szövegHITELESÍTÉS, a „helyesnek” ítélt szövegváltozatok kialakításának színtereivé válnak.

A megnyerni kívánt olvasói rétegek közé tartoznak „Nagyjaink”, akikkel „nyelvük’ érdemét” s a hazai literatúra darabjait²⁴ szeretné „jobban meg esmértetni”, s mintegy visszacsalogatni a hazai tipográfia minősége („a’ nyomtatós szenyyn”) által „el idegenített”, az „Édesgető, és szinte mint egy kurusoló” külföldi könyvkiadás által elcsábított nemességet (Révai, *Elő Beszéd* 1786. 130–131.) „a’ Magyar Olvasásra”. A másik oldalon azok „a’ Magyarok” állnak, akik amúgy is „tsak Magyar Verseket kívánnak.” (Révai, 1787, *A Kegyes Olvasónak...*) A prenumerációval kísérletező Révai azt reméli, hogy viszonylag olcsó kiadványaival nagyobb réteget tud meghódítani „az örömebbé való olvasásnak gyakorlására.”²⁵

1824-ben Batsányi újra kiadja Faludi verseit, a Poétai Gyűjtemény első darabjaként. A gyűjtemény megjelentetésével „minden Hazafi” régi, méltó kívánságát szeretné teljesíteni. Révaival szemben ő már „olvasó Közönségről” beszél, mely sokszínű, differenciált, és diakronikusan változó (Batsányi 1824., 1961. 124., 132.). „Faludi’ poétai munkáinak sok rendbéli, ’s igen különböző ízlésű, számos kedvellőji” (Batsányi 1824., 1961. 125.) vannak, s a Kiadó nem kíván minden olvasói réteg elvárásainak megfelelni (helyteleníti Révai ebbéli igyekezetét).

²³ Hasonló funkcióját ismeri fel a dedikációknak is: „ha több nagyoknak nevei alatt, több könyvek adódhatnak ki, jobban kapna a főrend is a mi nyelvünkön, az alrend is szinte mohón kapná”. Révai levele Orczyhoz, Pozsony, 1787. május 1., közli SZILÁGYI István, Figyelő, 1882, 313.

²⁴ „melylyekről mi sokan mi keveset tudnak, kivált Nagyjaink közül”.

²⁵ *Újonabb Hírré Adatás*, 1785. Ezen a ponton Révai egyenesen a Magyar Olvasás „nem léttéről” beszél.

Akárcsak Révai gyűjteménye, a Poétai Gyűjtemény tervezete is érdeklődők (és főként vevők) hiányában az első darab után megszakad. Batsányi Faludi-kiadásának példányait eddig még egyetlen erdélyi könyvtárban sem találtam meg. Azért tartottam fontosnak mégis megemlíteni, mert a kiadvány (Trattner, a kiadó szerint a 400 példány 60, sőt 100 évre elég a könyvpiacra) és a megjelentetése által kiváltott reakciók jól érzékeltetik azt a változást, ami a Faludi-recepcióban ekkoriban bekövetkezett. (Kazinczy reakciója: „Elugratánk az időt, mellyben Haller és Faludi valamik voltak s midőn Batsányi ... bennünket Faludihoz akar visszavezetni, mi akkor édesdeden nevetünk”.²⁶)

Az 1836-ban Kassán megjelent *Anthologia* (Zsebkönyvtár, Magyar írók Remekei, II) szinte minden erdélyi kollégium könyvtárában megtalálható. Előszavában (a szerző G. N.) a fent jelzett ízlésváltozás fogalmazódik meg. Noha Faludi „munkái tetemesen hatottak a magyar stílus műveltetésére”, „Lyrái költeményei nem ajánlkoznak (...) ragyogó képekkel, sem mély érzettel, 's a' jelenkor' izlétének sem felelnek meg egészen, de...”.

1853-ban Toldy Ferenc kiadja Faludi *Minden Munkáit*. Faludi számára egy új irodalmi korszak kezdete (hajnalcsillag), de egyértelműen „már csak az irodalomtörténeté” volt.

A XIX. század végén megjelent (1892) *Nemes urfi* ennek a folyamatnak a kiteljesedését tükrözi. Faludi ekkor már a középiskolai tananyag része (a sorozat Jeles Írók Iskolai Tára a középiskolák „irodalmi oktatásának emelését célozza”), s ha a század elején az ízlésváltozás volt művei befogadásának akadálya, a XIX. század végén nyelve válik azzá (Bellaagh a szómagyarázatok szükségességét azzal indokolja, hogy „nyelvének teljes megértése a régi irodalomban kevésbé, vagy éppen nem járatosaknak, majdnem, lehetetlen”).

Néhány erdélyi téka Faludi-köteteinek olvasói-tulajdonosai

Kilenc erdélyi könyvtár állományában a XVIII. század közepétől a XIX. század végéig megjelentetett Faludi-kiadványok könyvbejegyzései, possessori bejegyzései alapján próbáltam választ keresni arra a kérdésre, hogy kik lehettek Faludi Ferenc szerzeményeinek olvasói, használói, vagy tulajdonosai Erdélyben.

Munkám során a Román Akadémia kolozsvári fiókjának könyvtárában az 1948-ban államosított, római katolikus Lyceum Könyvtár könyvgyűjteményéből (az egykori jezsuita, majd piarista főiskola könyvtára), a hajdani Református és Unitárius Kollégium tékájából, illetve a Balázsfalvi Görög Katolikus Érsekség Központi Könyvtárából származó²⁷ Faludi-kötetet vizsgáltam. A székelyudvarhelyi kollégium könyvtárának anyagában három korai Faludi-művet találtam, illetve Faludi 1750-ben kiadott *Udvári emberének* 1762-ben készített kéziratot másolatát.

Ezt a munkát folytattam a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai könyvtár, a csíkszeredai múzeumi könyvtár, a nagyenyedi református kollégium, a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben, valamint a gyulafehérvári Batthyaneumban. A felsorolt könyvtárak szinte kivétel nélkül több gyűjtemény (intézményi, vagy egyéni tékák) anyagát foglalják magukba, amelyek a maguk rendjén szintén több forrásból gyarapodtak.

A nyomtatott kötetek kézírásos bejegyzéseiből, „önvallomásaiból” (ahogyan György Lajos nevezte) a Faludi-művek XVIII. század végi, illetve XIX. századi, erdélyi olvasóközönségének

²⁶ Kazinczy Zádor Györgynek, 1825. nov. 15. (Váczy XIX. 486.). Kazinczy Faludi megítélésével kapcsolatos változó véleményeiről lásd (Mezei 2005).

²⁷ Az egyes könyvgyűjtemények történetéről lásd: SIPOS Gábor (szerk.), 2004.

társadalmi rétegződéséről, olvasói szokásairól nyerhetünk értékes adatokat. A kiemelkedő egyéni gyűjtemények mellett a fent említett könyvtári állományok jelentős részét az egykori kollégiumok anyaga képezi. A hajdani kollégiumi tékák²⁸ pedig diákok, tanárok és patrónusok hagyatékából építkeztek, így ezeknek a társadalmi rétegeknek könyvkultúráját összegzik és reprezentálják.

Kolozsvári kollégiumi tékák

A vizsgált 57 kiadványból 32 (21 kötetben) a bejegyzések, pecsétek és régi könyvtári jelzettek alapján bizonyíthatóan, egy bizonyos időszakban kollégiumi könyvtárban kapott helyet. Azt gondolhatnánk, hogy a legtöbb kötet a jezsuita, majd piarista kollégiumi könyvtárakban volt, a vizsgálatok után azonban a könyvek eloszlása más arányokat mutat. 13 kiadvány (nyolc kötetben) unitárius,²⁹ 15 (kilenc kötetben) református kollégiumokban volt,³⁰ és csupán hétben található a kolozsvári piarista kollégium könyvtárának bejegyzése. Lehetséges, hogy a korabeli (XVIII. század végi–XIX. század eleji), nem minden esetben megbízható könyvjegyzékekkel, katalógusokkal való egybevetés után ezek a számok némileg változnak, de bizonyára nem olyan mértékben, hogy a fenti arány jelentősen módosulna.

Hogy nem elég csupán a fenti bejegyzésekre, pecsétekre hagyatkozni, bizonyítja az a katolikus könyvjegyzék,³¹ amely jelzi, hogy a *Faludi Ferenc minden munkái* című kötet (1853.) két példányban található a főtanoda könyvtárában, bejegyzés („Bibl. Lyc. RCath. Claudiopol.”) és pecsét azonban a vizsgált példányok közül csak egyben található. Az unitárius kollégium 1829 – 1841 között vezetett könyvtári katalógusába csupán két Faludi-kötet van bejegyezve³² (jelenleg csak egyik található meg az állományban). Ezt részben magyarázza, hogy a Gedő-hagyaték később került a kollégium tulajdonába,³³ a Toldy-féle kiadás pedig csak 1853-ban jelent meg. A XIX. század második felében keletkezett *Egyetemesei könyvtári lajstromban* öt Faludi-műre utaló feljegyzést találtam (az azonosítást megnehezíti, hogy az egyikben a mű címe nem szerepel). A kolozsvári református kollégium 1766–1767-ben készített katalógusában csupán három kiadvány szerepel Faluditól (a *Nemes ember* és a *Nemes asszony* 1748-as és az *Udvari ember* 1750-es kiadása),³⁴ az 1825-ösben már nyolc (valamint az *Udvari Kátó*),³⁵ az 1827-es betűrendes katalógusban hat (és az *Udvari Kátó*).³⁶

Mindhárom felekezeti kollégiumaiban az oktatási rendszer alapstruktúrája, a tanmenet, tanulmányi rend hasonló, és nem sokat változik a XVIII. század utolsó harmadában történt módosulásokat követően sem. A kollégiumok funkciója sem változott alapvetően: a protestáns kollégiumok a világi oktatása mellett az egyházi értelmiség utánpótlásáról gondoskodtak. A közép és felsőoktatás nyelve mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál a latin, azonban –

²⁸ Az Akadémiai Könyvtár esetében a három felekezeti, a Tudományos Könyvtár esetében a református kollégium könyvtárának könyvei.

²⁹ A kolozsvári és tordai kollégium tulajdonában.

³⁰ Kolozsváron és Székelyudvarhelyen.

³¹ *A kolozsvári Katolikus főtanoda könyvtárának alapkönyvjegyzéke 1848/49-től*, 241.

³² *Catalogus Librorum 1829–1841*, 35. Ezek 1933 előtt kerültek a kollégium könyvtárába, 134.

³³ MIKÓ Lőrinc, *A Gedő Könyvtár betűsoros Lajstroma*, 11, 21, 26 négy Faludi-kötetet sorol fel.

³⁴ *Catalogus Librorum Illustris Collegii Reformati Claudiaci... Zoltán Jos. et Soofalvi Jos., 1766 et 1767.*

³⁵ *Catalogus Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref.... sub Francisco Forrai, 1825.* Nagy János versbe szedi az *Udvari ember* maximáit. Ez jelent meg 1790-ben Streibig győri nyomdájában *Udvari Kátó* címen..

³⁶ *Catalogus Bibliothecae Ill. Coll. Ev. Ref.... Francisco Forrai, 1827.*

amint ezt a könyvtárak anyaga is bizonyítja – a kollégiumok keretén belül volt lehetőség az anyanyelvű művelődésre is. Ez a XIX. század elejétől saját szervezeti formát is ölt.³⁷

A legtöbb kötetről, ami a kollégiumok anyagába került, bejegyzéseik szerint elmondható az, ami az erdélyi XVII–XVIII. századi kötetekről általában, hogy több tulajdonosuk és használójuk volt.³⁸ A kollégiumi könyvtárak a tanárok, tanulók, papok és patrónusok ajándékából, hagyatékából gyarapodtak. Rendszeres gyarapítás a XVIII. századtól alapítványi összegekből történt.³⁹

Az irodalomtörténet „mellékszemélyei”,⁴⁰ „dilettánsok”,⁴¹ tanárok

Az unitárius főtanács 1781-es intézkedése azon akadémiták könyveit vonná be a kollégiumi könyvtár anyagába, akik akadémiai útjuk során közpénzből vették könyveiket. Hasonló szándékkal született a főtanács 1815-ös határozata, amely kötelezővé teszi a külföldi akadémiták számára, hogy a kollégiumi tékában „nem létező nevezetes darabokat” nevezzék meg, hogy ezek majd a kollégium könyvtárát gyarapíthassák. A könyvtár gyarapodása folyamatos marad azután is, hogy 1839-től a könyvtadás önkéntessé válik.⁴²

Kozma Gergely kövendi esperes-lelkész, a Kolozsvári Unitárius Kollégium egykori diákja, kinek fordítói érdemeit (a „correctio” szükségességét hangsúlyozva) Kazinczy is értékeli.⁴³ Könyvei végrendeleti úton kerültek a könyvtárba, köztük az a kolligátum is, ami az *Udvari ember* három „századát” tartalmazza (U73421). Apjától örökölt könyvanyag is lehetne, de a kötés belső lapján található bejegyzés dátuma szerint saját szerzemény („Kozma Gergellyé 1800-tól fogva”).

Az 1837. utáni legnagyobb adományok közé tartozik **Homoródszentmártoni Gedő József** 5145 kötetet tartalmazó könyvtára, mely a kortárs Kőváry László szerint „a hazai irodalom majd minden teremtményeit bírja”.⁴⁴ A művészetpártoló birtokos tudatos könyvgyűjtő volt. Őt kötetben nyolc Faludi-művet tartalmazó munka kapott helyet gyűjteményében: az *Udvari ember* egybekötött három „százada” (egyenként száz-száz maximát tartalmaznak a kötetek), a Révai-féle, kétkötetes *Költeményes Maradványok*, a *Nemes úrfi*, a *Téli éjszakák* és egy 1836-ban Kassán megjelent antológia (Faludi Ferenc munkáiból). A Gedő József gyűjteményében lévő Faludi-kötetek esetében feltételezhető a presztízs-könyvgyűjtés jelensége is (egyetlen kötetben vannak csak aláhúzások, de ezeket sem lehet egyértelműen neki tulajdonítani).

Gedő Kozma Gergellyel együtt tagja volt annak az ifjúsági önképző, irodalmi körnek, amely az 1830-as évektől egyesületként működő olvasótársaság elődjének tekinthető. Mindketten könyvterjesztéssel is foglalkoztak, s kétségtelen, hogy „dilettánsi” szerepükkel, „az irodalmi műveltség” terjesztésével⁴⁵ s nem utolsó sorban könyvtárakkal jelentősen hozzájárultak az olvasóközönség kiszélesítéséhez.

³⁷ Olvasótársaságok, egyesületek (pl. Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagyenyeden, stb.).

³⁸ MONOK István, 2003, 212.

³⁹ TÖRÖK István, 1905, , III 310–313, GÁL Kelemen, 1935, 189–192, GYÖRGY Lajos, *i. m.*

⁴⁰ KOZMA Ferenc, 1876, 16.

⁴¹ LABÁDI Gergely, *Gedő József és az irodalom*,

http://www.unitarius.com/kermag/magvetok/2002/2002_23/2002_23_labadig6.htm#2

⁴² GÁL, *i. m.* 189–190.

⁴³ 1816-ban meg is látogatja. KOZMA Ferenc, *i. m.* 20.

⁴⁴ KŐVÁRY László, 1854, 96.

⁴⁵ KOZMA Ferenc, *i. m.* 26–27.

Az unitárius kollégiumba került Faludi-kötetek tulajdonosai közül még id. **Gyergyai Ferenc** emelném ki, a művészet és irodalom pártoló jogászt, aki az Erdélyi Híradó szerkesztőjeként is működött. Az *Udvári ember* egyik 1750-es példányának (U64191) címlapjára van feljegyezve: „A n. boldog emlékü Id. Gyergyai Ferencz könyvi közül”.

Feltehetően a tordai unitárius kollégium anyagából származik az az 1787-ben Landerer János Mihály nyomdájában megjelent kötet, amely a *Nemes embert*, *Nemes asszonyt* és a *Nemes úrfi*t tartalmazza (U63535–63537). **Nagy Mihály** (1730–1774), tordai rektor, consistor és felelőse („Nagy Susánna”), esetleg gyermekeik tulajdonát képezhette. A másik, későbbi possessori bejegyzés szerint a **Sebes Pálé** volt. A kötet ceruzával és tintával írt bejegyzéseket is tartalmaz: kulcsszavak vannak kiemelve a lapszélén (pl. szokás, gyakorlás, regulák, tökéletesedés, társalkodás, gazdálkodás, fősvényesség, romlottság, Házasodjál, Gyermekek nevelés, Adakozz stb.). Az olvasó megjegyzéseiből, aláhúzásából arra következtethetünk, hogy a nevelés iránt érdeklődő, művelt vagy legalábbis tájékozott ember lehetett. A margón egy helyen Máté evangéliumának egy passzusára történik utalás (Máté 7,12),⁴⁶ illetve Péczeli valamelyik művére (a bejegyző csak az oldalszámot tünteti fel, a címet nem). Máshol megnevezi Eusebius (a Darrel-fordítások bölcs főszereplője) egyik beszédének (*III. Köz-Beszéd*) szerkezeti egységét: „Kihez képest, ha nem nehezted Barátom, rövid sommában foglalván *elődben rakom: mire kötelezzem bennünket a' Keresztyén Hit, közlelvén a' beszédet néhány indító okokkal*, hogy inkább gerjedgyen kedved reá.” Az aláhúzott részlet mellett, a margón a „Propositio” megjegyzés olvasható. A kötet végén, a kötéstábla belső lapján különböző pénznemek neve szerepel (font, dollár, schilling, stb.) és hazai pénzben kifejezett értékük (pl. „egy Silling 47 Drt” „ér a mi pénzünkért”, „Giné Anglus Pénz tészen 9 Rf 50xt”). Néhány szó tintával vastagon át van húzva, ezek alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy az olvasó unitárius lehetett („a' mi értünk megtestesült”,⁴⁷ illetve „eredendő bűnek”⁴⁸).

Sebes Pál 1836-ban megjelenteti *Erköltsi tükör* című munkáját, amelyet torockói tanárkodása idején (1812–1844) betanított tanítványainak.⁴⁹ Érdemes néhány sort idézni az előljáró beszédből. Faludi-művek kulcsfogalmait visszhangzanak a *Javasításban*: „Mert erkölcsi értelemben nem a születés, és származás, hanem a jó nevelés, és hasznos könyvek olvasása által meg nemesített és kinevelt nemes szív – a' tsinos magaviselet – a szép erköltsök, és a jó tselekedetek tésznek igazi nemessé minden Embert”.⁵⁰

A Kolozsvári Református Kollégium Faludi-olvasói

Bár szűkebb értelemben vett olvasóközönségről ekkor még nem beszélhetünk, talán nem véletlen, hogy a kolozsvári református kollégiumban kinevelődött, részben tanárként is működő értelmiségi kör tagjai ugyanannak a szerzőnek a műveit olvasták.

A *Nemes ember* (1748-as) első kiadásának egy példánya (C78608) többször is tulajdonost cserélt. **Pénteki Mihály** 1763-ban **Kolozsvári K. Sámuel**nek, a református kollégium egykori diákjának, halotti beszédek szerzőjének ajándékozta: „Ex gratuita oblatione Spectabili Domini

⁴⁶ FALUDI, *Nemes ember*, 1787, Landerer, 203, illetve 207 (Az alábbiakban a könyvbejegyzések esetében az eredeti kiadás oldalszámaira hivatkozom).

⁴⁷ Uő, *Nemes asszony*, Landerer, 1787, 127.

⁴⁸ Uő, *Nemes úrfi*, Landerer, 1787, 52. A kötetben a fentiekén kívül meg egy szókapcsolat van kihúzva, a „bűdös dögös lehelleted”. Uő, *Nemes ember*, 155 (talán a későbbi olvasókat akarta így módon „megóvni”).

⁴⁹ VARGA Dénes, 1907, 139.

⁵⁰ SEBES Pál, 1836. Ez a *praeceptum morum* az erkölcsi elvek mellett „a' tsinos magaviselet” gyakorlati szabályait is közvetíti a társaságban való viselkedéstől a tisztálkodásig.

Michaelis Penteki Fratrís mei Charíssimi Possidet Samuel K. Kolosvári Anno 1763 Diebus Novembris”. A következő possessor **Szathmári Pap Mihály**, a kollégium tudós teológia-professzora, a hágai tudós társaság tagja, a kor népszerű szónoka („Szathmári Pap Mihályé, 1795”). A kötetben található aláhúzások és egyéb bejegyzések sajnos nem kapcsolhatóak a fenti tulajdonosok írásához. Feltehetően későbbiek, ugyanis az aláhúzott szavak, nyelvi fordulatok és megjegyzések azt tükrözik, hogy tulajdonosuk egyfajta nyelvi idegenséggel szembe-sült a régi szöveg olvasásakor. Az aláhúzott szavak, szókapcsolatok közül: „szaggatnak az udvariságra”, „trágyázván az igéket” (ti. trópusokkal), „ditséri vala”, „aliglan”, „pipeskedés”, „juttasd eszedben”, „kedv-legelő bötsületes multságára”, „az idegen erszény körül egerész”, stb. Helyenként bele is javít a szövegbe: pl. a 27. oldalon kiegészíti a mondatot egy „hogy” kötőszóval (több hiányjel található még a 84. oldalon), egy másik helyen pedig aláhúzza a „világi örömeiket”, és alája írja ceruzával a „világ örömeit”.

A *Nemes úrfi* 1771-es kiadásának egy példánya (C84850) **Krizbai Dezső Elek** kolozsvári református papnak, Szathmári Pap Mihály vejének bejegyzését tartalmazza: „Krizbai Eleké mtk. 1814”.⁵¹

Az R118755 jelzetű, az *Udvari ember* három „századát” tartalmazó kötet több szempontból is figyelemre méltó. A legkorábbi possessor **Sófalvi József** (1781.), aki diákként a kollégium könyvtárnoka, 1783-tól pedig segédtanár Szathmári Pap Mihály mellett. 1771-től többször szerepel az adományozók között.⁵² Ő az, aki 1777-ben lefordítja többek közt Robert Dodsley erkölcsstanát (*Oeconomia vitae humanae*), amelyet Faludi *Bölcs ember* címen tolmácsolt (Pozsony, 1778.). A kötet Sófalvitól **Pataki Sámuel** tékájába kerül 1794 előtt (ekkor halt meg Sófalvi). A kötés belső lapján található az a fennebb már említett, művelődéstörténeti szempontból is érdekes bejegyzés, amely feltünteti a három kiadvány árát.

„Sofalvi Josefé A. 1781. 22 aug.

a' két első század exem

plárja tészén Dr. 96

A' harmadik század Dr. 60

az exemplar 165

Az 3. Tomus Compactioja

Kitől még életébe vette volt

Dn Pataki Sámuel

De nevét fel-iria 1796^{ba}”.

A három könyv úgy van egybekötve, hogy a harmadik századot követi a második, majd az első. A bejegyzés alapján feltételezhetjük, hogy „a két első század exemplárjához” később kötötték hozzá a harmadikat. Annál is inkább, mivel az *Udvari ember* Második századát először 1770-ben adják ki, majd egy év múlva, ugyancsak a nagyszombati nyomdában, megjelenik az Első század (ez már második kiadás⁵³) és a Harmadik század (I. kiadás).

A kötet 1836-ban már a kollégiumi könyvtár tulajdonában volt („Megjegyzé Dezső Miklós könyvtárnok 1836”).

⁵¹ A kötés belső lapján.

⁵² TÖRÖK, *i. m.* 307.

⁵³ Az első 1750-ben jelent meg, szintén Nagyszombatban.

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár és az egykori Múzeum Egylet Faludi-köteteinek „önvallomásai”

Az egyik legtöbb Faludi-művet tartalmazó gyűjtemény a kolozsvári Egyetemi Könyvtár. A vizsgált kötetek provenienciájuk szempontjából (két könyv kivételével) az 1872-ben induló egyetem könyvtárának, illetve az Erdélyi Múzeum állományának képezték részét.

Az ex librisek, pecsétek és bejegyzések alapján 23 mű 16 kötetben az Erdélyi Múzeum könyvtárában foglalt helyet. A kötetek bejegyzéseiből csupán néhányat mutatnék be.

A könyvek útja szempontjából talán egyik legérdekesebb darab az *Udvari ember* 1750-es kiadásának az a példánya (44214), mely először 1753-ben cserélt tulajdonost ajándékozás révén (Joanne Forray adományozta Joanne Farkasnak – sajnos nem sikerült azonosítani a két egykori tulajdonost)⁵⁴. Már 1754-ben Rhedei Farkasé volt: „Nunc vero Possidet Volph Comes Rhedei Cuius Symbolum Deus Providebit 1754”. A kötéstáblabelsőn gróf Mikó Imre heraldikus ex librise látható, az ő adományaként kerülhetett a Múzeum Egylet könyvtárába (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtáráé). A könyv 1754–1859 közötti útját a Rhédy-családfa világítja meg: Rhédey Farkas unokája Rhédey Mária, gróf Mikó Imréné volt. Ugyancsak a Mikó Imre könyvtárából származik az *Udvari ember* II–III. százada (mindkettő első kiadás, kék papírkötésben).

A *Nemes ember* és a *Nemes asszony* első kiadásának bőrkötéses, aranyozott gerincű példánya possessori bejegyzése szerint a gróf Mikó Miklóse volt. A Mikó családnak ez az ága csak 1772-től nyert grófi címet (Mikó Imre dédapjának testvére), ettől számítva három generáción keresztül a család férfitagjait a Miklósnak hívták. A könyv másik tulajdonosa esetében szintén csak a családot sikerült azonosítani a tulajdonosi bejegyzés alapján: „B Henter Könyv Tárjab 1800”. Az évszám alapján br. Henter Antal (1748–1824) cs. kir. kamarás, Udvarhelyszék főkirálybírója, illetve ennek fia Henter József jöhet számításba, aki Kőváry szerint „jó hazafi és az irodalom meleg barátja” volt.

A kézzel írott possessorbejegyzések nem mindig bizonyultak időtállóknak. A Darrelfordítások egybekötött példányában (376642–4) az előtéplapról kitörölték a korábbi tulajdonos nevét, csupán a dátum (Martii 1793^a) és a kiadvány ára látható (2 f. 24 x). 19. századi tulajdonosa a fűvészzel is foglalkozó Czecz Antal, aki 1848-ig Désen tevékenykedett. Feltehetően növénygyűjteményével együtt egyes könyveit is az Erdélyi Múzeum-Egyletnek adományozta. 54421 (az előtéplap felső sarka ki van vágva). Csak a tollpróbák és a dátum maradt meg a *Nemes ember* 1787-es Patzko által megjelentetett példányában: „1832 18 9^{is} Kvar”. Ebben a példányban azt is megfigyelhetjük, hogy hogyan olvasott az egykori olvasó, mit tartott fontosnak az adott szövegből, ugyanis a margón kijelöl bizonyos részeket. A bejegyzések alapján úgy tűnik, hogy egyfajta épületes, kegyes olvasmánynak tekintette az olvasó a *Nemes embert*, az eredeti szerzői intenció egyik célkitűzésével összhangban hitbeli és erkölcsi épülése eszközeként olvasta („A’ mi a Jóságos-tselekedeteket illeti”, „Tékozló ne légy, se fölöttébb fősvény...”, „akárhová bujdossunk, el-nem kerülhetjük az Istent”, a penitenzia-tartásról, az „üdvösséges Isteni félelemréről” való elmélkedés szorgalmazása, stb.)

Szintén az Erdélyi Múzeum könyvtárának állományának a része az a kolligátum, ami a *Szent ember*, a *Böls ember* pozsonyi utolsó, és az *Udvari ember* 1772-es nagyszombati kiadását tartalmazza. Ez egy olvasó gazdaember könyvbejegyzéseit tartalmazza, melyek egyáltalán

⁵⁴ Josephus Dobó erdélyi nemesekről készített lajstromában szerepel 1740-ből egy Forray de Sobornik nevű nemes neve. J. D. N. de A. J., *Regestrum Magnatum & Nobilium...*, MTAK, Tört. 4. r. 19.

nem kapcsolódnak a művek tartalmához. A *Bölcs ember* és az *Udvari ember* II. századának címlapja előtt, a cím fölé a tulajdonos bejegyzi a gazdaság életében fontosnak számító eseményt: „1867-be Aprilis... az virág héten az Lina Thenünk meg Bornyozot”, majd „az ju meg bárrázot 1867-be Március i5ik én Másik ... pedik 20án”. Látszólag ugyanaz a kéz kijavítja a feltűnő, vagy a szöveg megértését zavaró nyomdahibákat. Ebben a kolligátumban is meglehetősen sok ceruzával való kiemelést, lapszéli jelet találunk.

Az egyetemi könyvtár anyagában tizenöt XVIII–XIX. századi Faludi-kötetet (21 művet) találtam, amelyek az hajdani egyetemi könyvtár pecsétjeit és ex libriseit tartalmazzák. Az azonosított possessorok nem erdélyi származásúak, s huzamosabb ideig nem is tevékenykedtek Erdélyben (Békey István, Tarnói Miletz János, Fischer Ignác). Ezek a kötetek a monarchia kulturális intézményhálózata révén juthattak a kolozsvári egyetem könyvtárába. Ilyen úton kerülhetett a Horváth István könyvtárából származó *Nemes urfi* a Széchényi Könyvtár másodpéldányaként Kolozsvárra.

Teleki–Bolyai Könyvtár

Az egykori Teleki Tékában jelenleg csupán Faludi verseinek első kiadása található. A két kötet a könyvtári jelzeten kívül semmiféle bejegyzést nem tartalmaz, s különösen a második kötet sok felvágatlan lapja arra enged következtetni, hogy nem sokan olvasták. A könyv történetéhez azonban talán mégis van egy adatunk. Révai nemcsak híradásait, jelentő leveleit küldte el a néhány arisztokratának, „nemzet Oszlopainak”, hanem a kinyomtatott kész példányokat is. Az OSZK Levelestárában fennmaradt Teleki gróf köszönő válaszelevele Révai küldeményére (Gr. Teleki Sámuel Révaihoz, Bécs, 1788. 17. april). „Mi lehet pedig egy jó Haza-fia’ iparkodásának, törekedésének nemesebb tárgya, mint a Köz-haszonnak elő mozdítása, a Nemzetnek boldogsága és abban a Tudományoknak ki-terjesztések melyre nézve leg hathatosabb eszköz lévén a Nemzet-nyelvének gyakorlása, gazdagítása és a Tudományokhoz való alkalmaztatása” (ebben nagy érdeme van Révainak is). „Kik között első-hellyet érdemel Atyaságod magyar-Gyűjteményével; és hogy annak első-darabjaival Könyves-tárházomat szaporítani kívánta, igen nagyra becüllöm”. (OSZK, Quart. Lat. 2225/18). A Teleki könyvtár látogatási könyvében egyetlen Faludi-recepcióra vonatkozó olvasmánytörténeti adatot találunk: „1803. Februarius 28.”, délután 3–5 óra között, egy női olvasó, Máté Jánosné Faludi *Nemes asszonyát* tanulmányozta.

A marosvásárhelyi református kollégium könyvtárában olvasható volt az *Udvari ember* három századának kolligátuma (ebben csupán két monogram látható), Faludi *Költeményes Maradványinak* első kötete (1786), a *Nemes ember* 1749-ben Budán kinyomtatott példánya. E két utóbbi tartalmazza a „Fő Oskola” ex libriséit, az utóbbi pedig egy kézzel írott bejegyzést: A MVásárhelyi Reformatum Collegium Bibliothecaja Könyve. Anno 1791. Ezekon kívül a kassai *Anthologia* két példánya is szerepel az állományban.

A bőrkötéses *Nemes urfi* a római katolikus tanintézet könyvei közül került a Teleki-Bolyai könyvtárba (kézirásos bejegyzés: Regii Seminarii MVasarhely, illetve pecsét: A marosvásárhelyi r. kath. főgymnasium tanári könyvtára).

Batthyaneum

A gyulafehérvári Batthyaneum Faludi-kötetei nem sokat árulnak el hajdani tulajdonosaikról. A *Bölts embert* és *Szent embert* tartalmazó papírkötéses példány a pecsét tanúsága szerint a

„Gyula-Fehérvári GROF BATTYANI-féle püspöki könyvtár” részét képezte. A születte félbőr kötéses *Szent ember* (1787, második kiadás) feltehetően XVIII. század végi–XIX. század eleji tulajdonosa a hátsó kötéstábla verzóján csak a könyv árát tünteti fel, illetve ceruzával belevált helyenként a szövegbe, mintegy „korrektúrázza” a központoszási és nyomdahibákat.

Az 1787-es, Landerer által megjelentetett *Nemes Ember*, *Nemes Asszony* és *Nemes urfi* kötetét magába foglaló kolligátum a kötéstábla cirádás possessor bejegyzéséből ítélve Ignatius Berringer, kolozsvári szintaxista könyvei közül került a könyvtárba.

Fogarassy Mihály (1800–1882) gyulafehérvári püspök 4405 kötetet hagyott egy akadémiai jellegű főiskola céljaira, melynek létrehozására alapítványt is tett (a Fogarassy-könyvtár a Batthyaneumban kapott helyet).⁵⁵ Az általa vezetett politizáló egyháziak csoportja a liberalizmus visszaszorítását, „a nemkívánatos politikai eszmék (elsősorban a sajtó-, lelkiismereti és vallásszabadság) terjedését az iskolai oktatás katolikus jellegének fokozásától és erősítésétől” várja.⁵⁶ Bár nem bizonyítható, hogy olvasta volna a könyvtárban helyet kapó könyvet, Faludi *Nemes ember*ének szemlélete nem áll távol a későbbi konzervatív egyházi körök álláspontjától.⁵⁷

A nagyenyedi kollégium

A nagyenyedi kollégium könyvtárban csupán három, Faludi munkáit tartalmazó kötet van. Az 1787-ben, Landerer által kiadott *Nemes Embert* és az ugyanabban az évben Patzkó Ágoston nyomdájában megjelent *Téli éjtszakákat* tartalmazó kolligátum tulajdonosa, Vörös Mátyás, „kivonatolja” az erkölcsnevelő munka szövegét, és az egyes részek fölé „címeket” ír: „A’ ruhábani bujálkodásról”,⁵⁸ „A’ csicsomás Urfiak”,⁵⁹ „A’ két szín kép mutató”,⁶⁰ „A’ béketűrő ember”,⁶¹ „Isteni gondviseles”,⁶² „A’ békétlen”.⁶³ A cselekményben nem bővelkedő, moralizáló mű stílusa helyenként valóban kínálja magát erre az eljárásra (a másik, Faludi által lefordított, részben hasonló műfajú, gráciáni maximákat tartalmazó munka eredendően tartalmaz ilyen visszakereshető összefoglalókat).

Faludi Ferentz Költeményes Maradványinak első kiadása (két külön kötetben) gróf Mikó Imre adományaként került a „Nagyenyedi Református Tanoda”, illetve a „Bethlen-Főiskola” könyvtárba (könyvtári pecsétek). A címeres ex libris-szel ellátott kötetek Mikó Imre jelentős adományának a részeként kerülhettek a kollégium tékájába. A főgondnoknak köszönhetően nemcsak értékes, görög és római díszkiadásokat tartalmazó gyűjteménye gazdagította a Bethlen Kollégium bibliotékáját, hanem ide került Aranka György hagyatékából megvett magyar történelmi és irodalmi könyvtár is.⁶⁴ Az adományozó célja, hogy személyi könyvtára darabjainak, melyek „derűs és borús napjaiban” gyakran nyújtottak „élvezetet és vigasztalódást”, „legyen ezután terjedtebb körben hatásuk, teljesítsék ismeretterjesztő s izlésnemesítő feladatukat a népes főiskola közvetítése által az egész hazára nézve.”⁶⁵

⁵⁵ VARJÚ Elemér, 1899, 134–175; 209–243; 329–345.

⁵⁶ FAZEKAS Csaba, 2001, 29–45, <http://mek.oszk.hu/02200/02214/html/04.htm>

⁵⁷ Fogarassy 1853-tól nagyváradi főesperes, tehát tudhatott a nagyváradi püspök támogatásával megjelentett Toldy-féle Faludi-művek megjelentetéséről

⁵⁸ FALUDI, *Nemes Ember*, Pozsony és Kassa, Landerer, 1787, 57

⁵⁹ Uo. 60.

⁶⁰ Uo. 76.

⁶¹ Uo. 82.

⁶² Uo. 85.

⁶³ Uo. 88.

⁶⁴ GYÖRFI Dénes, 1991/28, 4, VITA Zsigmond, 1983, 186–188.

⁶⁵ Idézi GYÖRFI, *i. m.* 4

Az 1836-ban Kassán összeállított *Anthologia Faludi Ferencz' Munkáiból* nem tartalmaz könyvbejegyzéseket.

A Székely Mikó Kollégium és a Székely Nemzeti Múzeum

Akárcsak Nagyenyeden, a sepsiszentgyörgyi kollégiumi könyvtár köteteiben is többször bukkanhatunk Mikó Imre iskolapártoló tevékenységének a nyomaira. Faludi *Költeményes Maradványi* 1786-os, „első darabjának” papírkötésén (melyre Révai 1786-os győri *Tudósítása* van nyomtatva) a medvefejes Mikó-címert láthatjuk⁶⁶ (a jelek szerint több példányban is megvoltak Faludi versei Révai kiadásában Mikó Imre könyvtárában).

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtárának katalóguscédulái arra utalnak, hogy a közadakozásból létrejött gyűjtemény valamikor több Faludi-kötetet is tartalmazott. A *Nemes ember* 1748-as kiadása, a leltárkönyv adatait is figyelembe véve, legalább három példányban volt meg a könyvtárban.⁶⁷ Ezek mellett a gyűjtemény anyagában jelen volt az 1836-ban összeállított kassai *Anthologia Faludi Ferenc munkáiból* és az *Udvari ember* 1771-es példánya. Ez utóbbi, akárcsak Faludi iskoladramájának programja, 1945-ben a menekített, válogatott múzeumi anyaggal együtt (ebben mintegy 2050 könyv volt) a zalaegerszegi bombázás során megsemmisült.⁶⁸

A könyvtár jelenlegi állapota miatt csupán egyetlen példányt vehettem kézbe (G1119). A *Nemes ember* első kiadása öt possessor nevét is megőrizte. Az elülső kötéstabla belső lapjának bejegyzése jelzi, hogy Szonda László adományozta Nagy Ajtai Cserey Jánosnak, ez alatt azonban „Johann. Halo” neve olvasható. Az előljáró beszéd címe (*Védelmező intézés...*) alatt a könyvtár patrónája, Cserey Zathuretzky Emília (Cserey János özvegye), illetve a Székely Nemzeti Múzeum 1879-es pecsétje látható. A félbőr kötésű kötet végén található possessorbejegyzés szerint Gyöngyössy János is magáénak vallotta a könyvet. Néhány lapon „nota bene” jeleket is találunk (142, 143).

A Csíki Székely Múzeum gyűjteményeinek Faludi-kötetei

A csíkszeredai múzeum régi könyvei között található Faludi-köteteket pecsétrendjük alapján, egy kivételével, a csíksomlyói római katolikus gimnázium tanári, illetve ifjúsági könyvtárába tartoztak: az *Udvari ember* első és harmadik százada (Landerer, 1771), külön kötésben, bőrbbe kötve, a *Nemes ember* és a *Nemes Asszony* első kiadásának kolligátuma, két példányban, és a Kiss János *Eudaimoniájával* egybekötött *Nemes ember*. A három utóbbi kötetből a korai tulajdonosok nevei ki vannak törölve. Az egyik 1748-as kolligátum megőrizte a kitörölt nevű possessor bejegyzését: „In Solo Domino Spes / mea Fixa manet”, a *Nemes ember* címlapjának versóján pedig egy másik tulajdonos nevét („CsikTusnádi Gábor Jánosé”), ugyanott a kiadvány árát („Rf i 20 xr”), a hátsó kötéstablán pedig talán a bekötetés árát: „Taxa i Rf. xr. 30”. A 9. lapon található possessor-bejegyzések (az egyik: Botár Béla V. oszt.) és ezek dátumai (1887, 1891), a margón gyakran megjelenő NB (nota bene) jelekből arra következtethetünk, hogy mindkét kolligátum nem csupán a tanintézmény tulajdonában, hanem iskolai használatban volt.

⁶⁶ Jelzete 1013.

⁶⁷ jelzetek: G1119, G1008, ez utóbbi a *Nemes asszonyt* is tartalmazza, illetve leltári számok: 48909, 43896, 46023.

⁶⁸ SAS Péter, 2006 (Erdélyi Tudományos Füzetek 258).

A *Nemes ember* és *Nemes Asszony* ugyancsak 1748-as kiadásnak a kolligátuma a csíksomlyói ferences rendház tulajdonában volt: „Conventus Csikiensis Frum Minor. Stricte. Obs. vae. Anno 1764”. A karcolt jelek alapján úgy tűnik, hogy a ferences atyák használták is a könyvet. Hátralé, a kötéstábla belső lapjáról megtudjuk, hogy az első tulajdonos Johannes Pal Ürmös (?) Bécsből szerezte be a nyomtatványt. Hasonló írással egy esti imát is lejegyeztek, és egy névlistát.

Két nemesi olvasó könyvbejegyzései és egy Benkő-kézirat a székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban

A székelyudvarhelyi református kollégium egykori könyvtárában csupán két Faludi-kötet található. Az *Udvari ember* (Nagyszombat, 1750.) első kötete (Bethlen-téka, 226) gr. **Bethlen Imrének**, árva Bethlen Kata testvérének, a világot látott, több nyelvet beszélő, művelt, bibliofil nemesnek⁶⁹ a tulajdonában volt. A főgondnok alsórákosi gyűjteményéből, adományként került a kollégiumi könyvtárba 1765-ben.⁷⁰ A Faludi-mű eredetijét, Gracián munkáját a jezsuita politika-oktatásban feltehetően kézikönyvként is használták.⁷¹ Valószínű, hogy az *utilitas* ilyen irányú szándéka nem állt távol Bethlen Imrétől sem, amikor egyéb könyveivel „a Keresztyén igaz Politikát” dicsérő *Udvari embert* is a kollégiumi ifjúság használatára szánta.⁷²

Talán a legérdekesebb a vizsgált kötetek közül az, amely gr. **Székely László** tulajdonát képezte (Székely-téka, 365), az ő adományaként került a kollégiumi könyvtár birtokába („Ex oblatione Illo Comitis Ladislai Szekelly”). Ez a *Nemes embert* és *Nemes asszonyt*, Faludi első, nyomtatásban megjelent műveit tartalmazó kolligátum. A kiadványok az 1748 és 1764 közötti időszakban kerülhettek a bibliofil Székely könyvtárba, ugyanis 1764-ből származik a díszes ex libris, amely „a bécsi utazásáról” ismert gróf szinte minden kötetében megtalálható. A koronán álló, kezében kardot tartó, kétfarkú oroszánt ábrázoló nemesi címer fölötti jelmondat: „Spes Confisa Deo Nunquam Confusa Recedit”. A címer alatt található az ex libris szövege: „Ladislau Comes Székely de Boros Jenő et Samolykeszi, Sacratissimae Caesareo Regice et Apostolicae Majest: Dominae Donae MARIAE THERESIAE Festivo Augustissimae Domus Austriae JOSEPHI nimirum Coronae Princeps in Regem Romanorum Majestatis Regiae ipso Coronationis die Resolutus Camerarius Actualis. Anno D. 1764. aetat: vero 48.”).

Székely László esetében egy nem jegyzéskészítő forrás is rendelkezésünkre áll, mely a könyvekkel való találkozásának motivációit, könyvekhez való viszonyulásának hátterét is megvilágítja. Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában olvasható több mint ezer oldalas önéletírás aprólékos megfigyeléseivel betekintést nyújt a korabeli társadalom mindennapjaiba a külföldi akadémiákon nem járt, jelentősebb politikai szerepet be nem töltő, de nemcsak könyvgyűjtő, hanem könyvtárát használó, olvasó erdélyi nemes szemszögéből.

1745-ben, néhány évvel házasságkötésük után meghal első felesége, Bánffy Kata. Önéletírásában így ír az életében bekövetkezett változásról: „Ekképen már szomorú özvegyiségben töltvén el Életemnek napjait, Éltem nagy kedvetlenségben magamagát el vontam, és továbbra való bizontalan napjaim följjását Jó Istenem Sz. tetzésének alája botsátottam.

⁶⁹ JAKÓ Zsigmond, 1976, 226.

⁷⁰ A donációt jelző bejegyzés az előzéklevélen látható, a kollégiumi könyvtár pecsétje és a könyvtáros bejegyzése (1803-ból) pedig a címlapon.

⁷¹ KÓPECZI Béla, 1980, 319.

⁷² Bethlen alapítványt is tesz árva diákok támogatására azzal a megkötéssel, hogy „ne papságra készüljenek, hanem... tudományaikkal a hazának... szolgáljanak qua politicusok”. Idézi JAKÓ Zsigmond, *i. m.* 226.

De nézd el Ember az Istennek Oeconómiáját, én addig az Fátálításomnak idejéig semmiben hajtottam a Könyveket, azóta (!)⁷³ olvasásokat éppen nem kedveltem, tsak ez is példa, Bétsben létemben azt az hires Császári Bibliotécát még meg sem néztem, bizonj a Bibliát is nem igen forgattam kezemben. De imé Schóla Crucis, Schóla Lucis, vallóm Idvezült Társam példája nagión indított az Sz. Irás olvasására, a ki útónis mindenkór aszt förgatta kezében...⁷⁴ Noha könyveket már az 1730-as évektől gyűjt,⁷⁵ a retrospektív önéletírásban könyvtárának gyarapítását is e szomorú esemény következményeként említi: „Azután az Isten elmémet bírta a Könjvek szerzésére, olvasására és leg eslöben is Szederjes felé való útomban, Segesvárt az Hóstátban meg hálván vettem Orbis Politicus és Imperans nevű Könjveket egj Tömúsbán 4 Sústákön, úgj mentem töbre 's úgj vittem annjira Tékámót a mint móst van már, még töbre is vittem vólna hógj ha Második Házasságómbéli jeles Fiatskam meg nem hal vala, de azután meg tsökkönék, jóllehet tsak azutánis szeregettem Könjveket, de nem olj tsópórtósón mint az elött; És igj 's ekképpen enjhitette az Úr Isten az el múlt, és jelen való dolgókat, de fővekképpen a Sz. Irás olvasásával az Bánatóknak özönében mérült szívemnek fájdalmát...⁷⁶

A bejegyzéseket számba véve találónak érzem a haláláról írt korabeli sorokat: „Ah ti könyvek, holt Személjek, Kikkel beszilgettem / Mint élökkel, bus napjaim jobban töltöttem”.⁷⁷ Székely László valóban dialogizál az olvasott könyvvel, helyesel, vagy polemizál.

Gyakran itéli aktuálisnak a mű szereplői által megfogalmazott társadalombírálatot, és applikálja saját környezete realitásaira. Ahol Faludi Darrel nyomán „a közönséges emberekkel való szoros barátság” elkerülésére oktat, – „Ha (a' mint méltó-is) fenn akarod nálok tartani a' bötsületet számadra, az eö alatonságokra ne botsátkozzál. A' ki a' korpa közzé keveri magát; tudod ki harmintzadjára kerül, a' ki egyre pajtáskodik vélek, tapasztalni fogja, hogy eleibe ülnek utóllýára...” – a sorok mellett a margón ez áll: „Tapasztalható valóság”. Az úrfiak helytelen nevelését, cifrázkodását és haszontalan időtöltését tárgyaló rész⁷⁸ alá ezt írja: „Jól mondá, s mindezek így vannak az máj Világban”.

Eusebius a keresztény erkölcs szellemében arra tanítja az ifjú Neandert, hogy melyek a „felebarátunkat néző Kötelességek”. Elsőként azt emeli ki, hogy mások jó hírének és bec sületének ne ártson, még akkor sem, ha a világban más „módi” látszik uralkodni. „Egek Ura! te ki látod és türöd, Téged hívlak bizonyságúl, mint nem dühösködnek egymás ellen a' Világnak fiai! Mint nem rútalmazták, betstelenítik, gyalázzák magokat! Mint nem keverik Fö 's alaton Embereknek bötsületit! mintha ama' keserves munkánknak késön-érő gyümöltse a' jó-hír tsak bitang, vagy-is inkább ura-hagyott jószág vólna, és *per modum primi Invasoris*, a' ki előb' éri, az parantsolhatna véle.”⁷⁹ A bekezdés mellett az olvasó megjegyzi: „Jól mondád”. A következő bekezdés még szemléletesebb rajzát adja a jelenségnek: „Az ember-szóllás egy általlyában már módi-szokás. Az az: ártalmas falat a' mi nyelvünk: nem nyugszik, hanem ide-is amoda-is köszörülván magát, mérges harapásokat oszt a' *conversatiók*ban. Mesterséges tréfán kezd, képes mosolygással közli, de tellyes fel-mészárlással végzi káros szándékát. Dél-színre hordogattya, dobra veri leg-titkosabb vétkeit felebaráttýának: a' parányi szálkát gerenda-nagyra neveli hamis beszéddel. Kit ki-tsapattat kit akasztófára vitet, kit kerékbe töret azon egy

⁷³ feltehetően elírás.

⁷⁴ SZÉKELY László önéletírása, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Quart. Hung. 4312., 546–547.

⁷⁵ JAKÓ, i. m. 228.

⁷⁶ SZÉKELY, i. m. 547.

⁷⁷ *Grof Székely László Hattyui Eneke*, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, jelzet: Tört 4r. 19.

⁷⁸ „Maj nap az Urfiakat igen gyengén 's kényesen nevelik: soha sem látott, se nem hallott módi-rámákra vonnyák, és nem tudom, mi képes Udvari-deliségre tsigázzák... Hagy békét ezeknek, tartsák magoknak a' szépséges szokást...”, FALUDI, *Nemes ember* 1748, II. Közbeszéd (12), 58 – 59.

⁷⁹ Uo. 183.

discursussal hivatallya, 's minden törvényes hatalom nélkül, sok ártatlanoknak siralmas gyalázattjokra." A XVIII. századi olvasó megjelöli a bekezdést, és melléje írja: „ez is igaz”.⁸⁰

Első felesége olvasási szokásairól emlékezve, hangsúlyozza, hogy a Szentírást forgatta, „nem afféle Semmi és Vétkes Könjveket, mint ma Sók Asszszónjók kezében lehetne látni, bár inkább Őrsót Gúsaljt, Matóllát fórgatnának, Látnának házi Gazdaasszónjságokhoz, igj sem Isteneket meg nem bántanak, Sem magók Lelkek ellen nem vétkeznének". A kolligátum második darabját képező *Nemes Asszony* lapjain az olvasó ceruzával kiemeli azokat a részeket, amelyek erkölcsi és gyakorlati útmutatást kívánnak nyújtani a nemes asszonyoknak a fordító intenciója szerint is („igazán meg lássák kik 's minémüek légyenek", „mi légyen hivatalok, 's mire köteleztessenek"⁸¹). Többek között az alábbi bekezdések vannak megjelölve: „Meg adván az Istennek a' mi az Istené: töltsön Nagyságod valami időt a' Házi gazdaság dolgában”,⁸² „Ebéd után: nem ártana a' Him-varráshoz, vagy más tú-béli gyenge munkához fogni”,⁸³ „meg unalkodván a kézi munkában, elő vehetünk valamely jó könyvetskét...”⁸⁴ A „*Romantzia-Irásoktól*” azonban óva inti a fiatal Dámákat a szerző, mert „az Isteni félelem és tisztaság ellen” valók, „Hatalmas *arsenicum*-mérég lakik ezekben a' könyvekben, már sok lelkeket ölt-meg”.⁸⁵

A könyvbejegyzések jellegére is magyarázatot ad az önéletírás: „melj Sz. Irást már Istennek légyen halá 52dikszer olvasók móst által” – jegyzi le 1763 után Székely László.⁸⁶ Az olvasó gyakran egészíti ki a könyvben leírtakat bibliai citátumokkal, vagy szentírási helyekre támaszkodva cáfolja azokat. Például „A' *reputatio* és *jó név* olly kints, mellyet egy okos ember sok tonna aranyért nem adna” soroknál a Példabeszédek könyvére hivatkozik: „Solomon is aszt mondgia Proverbis Cap. 22 v. i'”.⁸⁷ Máshol viszont, amikor Eusebius azt állítja, hogy „az Isten mennyei javait nem *ajándék*, hanem *jutalom* nevében osztogattya reánk. Nem lehet amabba a' Szentek Városába alkuval, hanem tsak erőszakos viadallal bé-menni”, vitába száll vele: „Hibádzol. Sz. Pál nem azt mondja ad Rom. Cap: 3. ver. 24. Item ad Cor i. Cap i. v. 29”⁸⁸

A könyv két szereplője, Eusebius és Eleutherius arról vitázik, hogy „*Tartozik-e a' Nemes-Rend a' jóságos tselekedeteknek gyakorlására*”, Székely László, az olvasó, mindkettejük érvelésének alátámasztására talál bibliai argumentumokat. Eleutherius „az embernek igazulását, tsupán tsak a' *hitnek tulajdonította*, és azért meszsze rúgta magátúl a' jóságos tselekedeteket”. Az olvasó aláhúzza a kiemelt szavakat („*hitnek tulajdonította*”), és megjegyzi: „Szent Pális azt mondgya ad Rom. Cap. 3. Ver. 28”.⁸⁹ Azonban, amikor Eleutherius, az életveg nemes azt állítja, hogy a nemesek „nem tartoznak azzal, a' mi a' Deákoknál annyit tészen, *opera supererogationis*”,⁹⁰ nem kötelesek a' jóságos tselekedetekre, tekéltességre, és száz töb' efféle dib-dábra”, a marginália Krisztus szavaira emlékeztet: „A Haszontalan szolga nevezet az Szent Irásba Luc: 17. v 10...”⁹¹

⁸⁰ Uo.

⁸¹ FALUDI Ferenc, *Nemes Asszony*, Nagyszombat, 1748, *Tudósító Levél A' Magyar Dámákhoz*. A kiemelt szavak aláhúzva.

⁸² Uo. 129.

⁸³ Uo. 133.

⁸⁴ Uo. 134.

⁸⁵ Uo. 143, aláhúzva: *Romantzia-Irások*

⁸⁶ SZÉKELY, *i. m.* 547. A jelenség nem egyedülálló a korban, lásd Bethlen Miklós példáját.

⁸⁷ Uo. 182, a bibliai hely: „Kívánatosb a jó hírnév nagy gazdagságnál; ezüstről és aragnál a kedvesség jobb”.

⁸⁸ Tulajdonképpen a bibliai alapon cáfolt szövegrész is egy újszövetségi citátum parafrázisa „A törvény és a próféták Keresztelő Jánosig valának: az időtől fogva az Istennek országa hirdettetik, és mindenki erőszakkal tör abba”, Lk 16,16.

⁸⁹ FALUDI, *i. m.* 108.

⁹⁰ kötelező mértéket meghaladó jócselekedet.

⁹¹ Uo. 111.

Ahol a könyv fordítója a fent említett fogalmat („a’ mondott *supererogatoria*”) „magunk kedvünköl származott Istenes jószágoknak” nevezi, az olvasó aláhúzza, és a predestináció szellemében, a lapszélén kifejti nemtetszését: „Az Isten segedelme nélkül az meg gondolhatásra is a jónak elégtelen vagj miért igérsz magadnak illj sokat”.⁹²

Ha Bethlen Imréről életvitele és gyűjteménye alapján elmondható, hogy a pietizmus hatása alatt áll,⁹³ Székely László világnézete a protestáns ortodoxiához áll közelebb. Mikor Eusebius „a’ lélekben elragadtatott, s’ a fellegek közt nyargalódzó Pietisták” képmutatásáról szól, a lap szélén ez áll: „Igazán beszélled ezeket”.⁹⁴

*

A XVIII. századi kéziratos diákirodalom részeként született az *Udvari ember* 1750-es kiadásának alapján, Nagyenyeden készült másolat, amely Székelyudvarhelyen, az Osváth-tékában található (2039). A címlap szerint, 1762-ben másolták le („most pedig le-iratott N.enyeden 1762”), azonban a lap sarkát valamikor kivágták, ezért innen nem derül ki, hogy ki által. Jakó Zsigmond feltételezése szerint a másoló Osváth Sámuel volt,⁹⁵ ezt azonban cáfolják a kézirat bejegyzései.

A kollégium könyvtárosának megjegyzése az előtétlevélen olvasható, a kötet Osváth László adományaként került a könyvtárba („Ex oblatione Ladislai Osvat”). A könyv üresen maradt lapjain a tulajdonos, vagy a használó különböző jellegű bejegyzései láthatók (a jó ténta készítésének módjaitól a bodzaleves receptjéig, a pápák neve, illetve egy latin nyelvű magyar grammatika). A „Nevezetes jegyzések” között, „a gyalult káposztak készülésének módgya” után, a lap alján látható bejegyzés: „Benkő Jóseff. Anno 1762 24 Augusti, Szebenben”. A kötetben még egyszer szerepel a polihisztor neve, ami azt jelzi, hogy a kötet később is Benkő tulajdonában volt. Ez a bejegyzés 1771-ből származik („Én Benkő Jósef írom 1771.”), és egy régi brassói érméről („valami garas pénzről”) számol be. Az érme részletes lírása után elmondja, hogy azt Ajtai Abod Mihály professzornak ígérte, de még nem adhatta át: „Vala nekem ilyen pénzem, melyet tölem Tiszt. Enyedi Professor Ajtai Abod Mihály Uram sokat kért az Enyedi Bibliotheca számára, ’s oda is szántam volt, tsak hogy azon monetáról elsőben holmit ki akartam tanulni Brassóban; de én Brassai Jó Barátomnak Snöll nevű Patikariusnak kezébe hagyván, és ő, a tavalyi occlusio alatt meg-halván, még viszsza nem kerithetém. 1771. 21 Jun.”.⁹⁶

A bejegyzések és a könyv első részének, valamint Benkő néhány levelének kézírását összehasonlítva úgy gondolom, hogy a másolat szerzője és első tulajdonosa nem Osváth Sámuel, hanem Benkő József, aki 1762-ben a nagyenyedi kollégium diákja volt. Valószínűnek látszik, hogy csak 1771. után került Osváth László tulajdonába, aki 1769–1770-től Bardócszék jegyzője, s domidoctus vidéki értelmiségiként kapcsolatban állt a nagyajtai Benkővel.⁹⁷

⁹² Uo. 119. „Nints tagadás benne: Igyenes törvénnyel nem köteleztünk a’ mondott *supererogatoria*, magunk kedvünköl származott Istenes jószágokra, mindazon-által azt-is vedd észre, hogy nálók nélkül hív örzője nem lészesz a’ Parantsolatoknak.”

⁹³ JAKÓ, *i. m.* 226.

⁹⁴ Uo. 65.

⁹⁵ JAKÓ, *i. m.* 239.

⁹⁶ A brassói patikárius neve Benkőnek 1774 elejéről származó levelében is előfordul: „Schnel quidam Apothecarius Coronensis”. SZABÓ György és TARNAI Andor (szerk.), 1988, 21.

⁹⁷ JAKÓ, *i. m.* 239.

A bejegyzések jellege

A tulajdonosok néha csak a monogramot, vagy a nevet tüntetik fel, máskor a possessori bejegyzések a kötet más tulajdonba kerülésének módjára is rávilágítanak (pl. „ex oblatione...”, „ex gratuita oblatione...”, „Kitől még életébe vette volt” stb.). A *Téli éjtszakák* 1787-es kiadásának egy példányát (C81441) a Kis-Küküllő menti Lőrintzi Ferenc birtokolta („Lőrintzi Ferentz é az akönyv az 1835^{ben} Szőkefálván”), amint a könyv végi, latin nyelvű versike is jelzi: „Hic liber est meus, / testis est Deus / quis illum querit / nomen hic erit / Lőrintzi natus / franciscus vocatus / Anno 1835”. A possessori bejegyzések mellett, vagy helyett ex libris (pl. gróf Székely László rézmetszetű címeres ex librise), a XIX. századtól pedig pecsétek (pl. Gedő József, a kollégiumok pecsétjei) jelzik a tulajdonos kilétét.

Előfordul, különösen intézményi tulajdonban lévő könyvek esetében, hogy a kötetekben a használók nevét is megörökítik. A *Nemes ember* és *Nemes asszony* első kiadását tartalmazó kolligátum (109B) a Balázsfalvi Görög Katolikus Érsekség Központi Könyvtárának anyagából került az Akadémiai Könyvtár állományába. A bazilita kolostor és a papképző szeminárium könyvtárát az 1850-es években egyesítik, ezt jelzi a kötetben található „SDB 1851” bejegyzés.⁹⁸ A könyvbejegyzések alapján úgy tűnik, feltehetően főként egyházi személyek, vagy növendékek használták a könyvet (pl. „Excellentissimus Illustrissimo ac. Reverendissimo D(omi)no Joanno Babi”). Lehetséges, hogy a kolligátum az egykor Fogarason székelő püspökség könyvei közül került a balázsfalvi anyagba: „P(io) Patri Nostri Ill(ustrissi)mo ac Rev(eren)d(issi)mo Ep(isco)po Fogarasiensi P.P.M Atthanasy”. Még két használó nevét jegyezték be a kötet elejére: „Hic liber concessus in usum Iacobi Farkas”, „In usum Gabrielis Sztoika concessus hic liber nomine Nemes ember 1795”.

Gyakoriak a Faludi-kötetekben az aláhúzások, egy-egy szövegrész tintával, vagy ceruzával való kiemelése, azonban ezek legtöbbször nem kapcsolhatóak egy azonosítható olvasóhoz.

A korábbiakban említett, az egyes művek szövegéhez fűzött megjegyzések (margóra jegyzett kulcsszavak, kommentárok) mellett olyan bejegyzés is előfordul, ami a szövegből kifele mutat. A fenti, balázsfalvi kolligátum (109B) 1845-ben egy Basilius Moldovan nevű (talán Kerelőszentpálon működő), paphoz került („Anno 1845 usuavit hunc Librum Basilius Moldovan”), aki a *Nemes asszony* egy mondatát kiindulópontként kívánja használni egy új szöveg, egy prédikáció létrehozásához: „Más világi Peter / nunquam fuit talis / soha sem vala olyan // Sanctissima subit mihi / Hodierni diea Dum dicérem // Ezen Textusra akarok / Predicalni ma nollite amare / mundum, ne szeressetek a vilagot”.⁹⁹

Ugyanebben a kötetben egy más típusú bejegyzést is találunk, amivel a könyvet az eltulajdonítástól próbálták megóvni: „Qui rapis hunc librum rapiatur tua viscera illa / effodiant corvi lumen utrumque tuum”.

Konklúzió helyett

A fenti adatok áttekintése alapján nem vonhatunk le általánosítható konklúziókat. Ahogy bevezetés is utal erre, ez az összegzés csupán nagyon kis részét világíthatja meg a 18–XIX.

⁹⁸ S(eminarii) D(ioecesani) B(alasfalvini). Lásd: SIPOS Gábor, *i. m.* 568.

⁹⁹ „A’ többi között arrul int bennünket az Ur:hogy a’ világot ne szeressük (*nolite amare Mundum*) néki ne hidgyünk, mert tsalagató és hazug... az eő barátsága veszedelmes, az eő hízelkedése merő gyilkosság... magossan emel, hogy mélyen ejthessen... ilyen ’s amollyan gyönyörűséggel kínál, hogy mérgét meg itassa... mikor leg szerelmesebben ölelkezik vélünk, akkor öl meg bennünket...”. FALUDI, *Nemes asszony*, Nagyszombat, 1748, 73.

század erdélyi könyvkultúrájának, s ezáltal az erdélyi Faludi-recepciónak. A kutatás eredményét nagymértékben meghatározza a gyűjtemény jellege is (pl. kollégiumi tékák Faludi-köteteiben valószínű, hogy diákok és tanárok bejegyzéseit fogjuk találni). A kutatás eredményei azonban, töredékességük és esetlegességük ellenére is hozzájárulhatnak ennek az összetett, sok tényező által meghatározott jelenségnek az árnyaltabb vizsgálatához.